

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 4, Sayı:13, Mart 2018, s. 298-312

Durmuş KARCI

MA. International Burch Universtiy, dkarci44@hotmail.com

Doç. Dr. Mustafa ÇETİN

mustafa.cetin@ibu.edu.ba

KAZAKİSTAN'DAKİ AHİSKA TÜRKLERİNİN DİL TERCİHLERİ VE KİMLİKLERİNE ETKİLERİ

Özet

1944 yılı sonları itibariyle Ahıska, Ahılkelek, Aspinza, Adıgön ve Bogdanovka Sancak'larında bulunan yaklaşık 220 köyde yaşayan 120 bine yakın Ahıska Türkü, normalde hayvan taşınan vagonlara ve kamyonlara doldurularak yurtlarından uzaklaştırılmış ve Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Sibirya'ya sürülmüştür. Sürgün edilmeleri sürecinde ise Ahıska Türklerine, Alman tehlikesinden korunmaları amacıyla geçici olarak göç ettirildikleri ve en kısa zamanda topraklarına geri dönecekleri söylenmiştir. Ahıska Türklerinin sürgün sonrasında Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan gibi Türk Devletleri içerisinde yer alması ve bu ülkelerde eğitim görmesi, hem kültür ve sosyal yaşam anlamında bu ülkelere etkilenmesini hem de sayılan ülke dillerinden kelimeler almasını beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte bugün için bölge ağzını konuşan kişilerde Rusça ve diğer Türk lehçelerinden alınan kelimelerin kullanılması; kişilerin eğitim düzeylerine, mesleklerine ve sosyal yaşam içerisindeki konumlarına göre farklılık gösterebilmektedir. Bu çalışmada; Ahıska Türklerinin sürgün edilmeleri, sürgün sonrasında Ahıska Türklerinin yerleştikleri bölgeler, Kazakistan'a sürülen Ahıska Türkleri ve Kazakistan'daki Ahıska Türklerinin dil tercihlerinin kimliklerine etkileri ele alınmakta ve değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahıska Türkleri, 1944 Sürgünü, Kazakistan, Dil, Kültür.

THE EFFECTS OF LANGUAGE CHARACTERS AND IDENTITY OF MESKHETIAN TURKISH IN KAZAKHSTAN

Abstract

By the end of 1944, approximately 120 Meskhetian Turks living in approximately 220 villages in Ahıska, Ahılkelek, Aspinza, Adıgön and Bogdanovka Sancakları we-

re normally removed from their homes by being loaded into wagons and trucks carrying animals and transported to Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Siberia. In the process of exile, Meskhetian Turks were told that they would be temporarily displaced for protection from German danger and return to their land as soon as possible. The fact that the Meskhetian Turks are included in the Turkish States such as Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Azerbaijan and that they are educated in these countries after the exile brought about the influence of these countries in terms of culture and social life as well as receiving the words from the counted languages. Nevertheless, the words are taken from the Russian and other Turkish dialects for those who speak the region today; their level of education, their profession, and their position in social life. In this study; The effects of the deportation of the Meskhetian Turks, the regions where the Meskhetian Turks are located after the deportation, the Meskhetian Turks who are expelled to Kazakhstan, and the language preferences of the Meskhetian Turks in Kazakhstan are examined and evaluated.

Keywords: Meskhetian Turks, 1944 Deportation, Kazakhstan, Language, Culture.

1.GİRİŞ

Ahıska Türkleri, tarihsel süreç içerisinde Ahıska Bölgesi'ne yerleşmiş olan iki ayrı Türk topluluğunun devamı olarak değerlendirilmektedir (Babatürk, 2008). Bu Türk topluluklarından birisi olan "Bun- Türkler (Otokton – Yerli Türkler)", Kafkasya Seferi'nde Makedon Kralı Büyük İskender ile mücadele etmiş olmak bakımından tarihte adından söz edilen bir topluluktur (Zeyrek, 2002). Ahıska Türklerinin devamı olduğu kabul edilen diğer Türk topluluğu da, 1118 – 1120 yılları arasında Gürcü Kralı II. David tarafından Selçuklular ile savaşmaları adına bölgeye davet edilen ve Deşt-i Kıpçak'tan getirtilen "Kıpçak Türkleridir" (Gökbel, 2000; Zeyrek, 2001, s.12 den).

Ahıskalıların Osmanlı Devleti'nin topraklarına göçleri, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonrasına rastlamaktadır. Rusların kuzeyden baskıları göçleri hızlandırmıştır. Sadece 1861 yılında 2.500 aile Erzurum'a göç etmiş ve bu durum dikkat çekici olması açısından Erzurum Valisi tarafından Osmanlı Sadareti 'ne bildirilmiştir (Bayraktar, 1999). 1861 yılından sonra bireyselleşmeye başlayan Ahıskalı göçleri, 93 Harbi ile tekrar hız kazanmaya başlamıştır. 1886 yılında 5.000'in üzerinde insan Batum ve Ahıska Bölgesi'nden iltica talebinde bulunmuş ve bu durum üzerine Osmanlı Hükümeti Rus Hükümeti ile konu ile ilgili görüşmeler başlatmıştır (Günay, 2012, s.121-142).

Ahıska Bölgesi'nde Türk varlığı çok eski dönemlere dek uzanmaktadır ve bölgede yer alan kazaların halkları hala Türkçe konuşmaya ve Türk gelenek ve görenekleri doğrultusunda yaşamlarını sürdürmeye devam etmektedirler. Bugün söz konusu edilen topraklar suni birtakım sınırlar doğrultusunda birbirinden ayrılmış olsa da, neticesinde aynı bütünün parçaları olma niteliğini kaybetmemiştir.

Birinci Dünya Savaşı (1914 – 1918) yıllarında Ahıska Türkleri, Gürcü ve Ermeniler tarafından yapılan insanlık dışı uygulamalara maruz kalmışlardır (Gonquest, 1987, s.183-188). 1921 yılından itibaren ise, Ahıska Türklerinin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB)

değişik baskı ve şiddet uygulamalarına maruz kaldıkları görülmektedir (Zeyrek, 2007, s.3-8). Zira İkinci Dünya Savaşı'na kadar askere dahi alınmadıkları halde, savaşın başlaması ile birlikte Ahıska Türklerinden 40.000 kadarı Alman Ordusu ile savaşmak üzere ve tecrübesiz olmalarına bakılmaksızın cephelere gönderilmiştir (Buntürk, 2005). Ahıska Türklerinden 25.000 kadarı cephelelerde yaşamını yitirmiş, birçoğu da yaralanmış ve sakat kalmıştır (Zeyrek, 2006).

14 Kasım 1944 yılında da Ahıskalılar; Stalin Hükümeti tarafından gece vakti evlerinden çıkartılarak, bir iki saat içerisinde yük vagonlarına doldurularak Sibirya'ya, Kazakistan'a ve Özbekistan'a sürülmüşlerdir (Veyselöglu, 1999). Bu dönemde yaklaşık 138 bin Ahıskalının sürgün edildiği tahmin edilmektedir (Seferov ve Akış, 2008, s. 391-411). İkinci Dünya Savaşı'nda cepheye sürülen 40.000 Ahıskalı da bu rakama dâhil edildiğinde, yaklaşık 180 bin Ahıskalının sürgüne maruz kaldığı görülmektedir (Zeyrek, 2001).

Bölgede yaşayan, Türk, Kürt ve Hemşinli olarak isimlendirilen bütün halk bu süreçte sürgün edilmiştir. Çünkü bu halkın Türkiye taraftarı olduğu düşünölmekte ve bu sebeple de Stalin Ahıskalı Türklere güvenmemekte, hatta onları Rus devletine bir tehlike olarak görmekteydi. Bu sınır bölgesinin Rusya için daha güvenli hale getirilebilmesi için de Stalin, Ahıska Türkleri'nin Orta Asya'ya sürgün edilmelerini emretmiştir. Böylece Ahıska Türkleri'nin, Orta Asya'da yaşayan Müslüman Türk halkları arasında eriyip kaybolacaklarını planlamışlardır. Oysa Ahıska Türkleri; düşünöldüğünün aksine sürgün edildikleri bölgelerde dil, din ve kültür değerlerini terk etmemişler ve asimile olmamışlardır. Zira Ahıska Türkleri'nin sürgün edilmele-ri, milli bilincin bilakis daha da kuvvetlenmesini sağlamıştır.

“Tarihi ve kültürel bağlarına dayalı olarak Ahıska Türklerinin, bugün için daha çok Bağımsız Devletler Topluluğu kapsamında yer alan devletlerde ve yoğun olarak da Kazakistan, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan ve Ukrayna ile Türkiye'de yaşadıkları görölmektedir” (Demiray, 2012, s. 877-885).

Ahıska Türklerinin sürgün edilmeleri ile birlikte, yüzyıllar boyunca yaşadıkları köy ve kasabalara Gürcüler ve Ermeniler yerleştirilmişlerdir. Sürgün edilme sürecinde birçok Ahıska Türkü, sürgün yerlerine ulaşmadan yaşamlarını yitirmişler, sağ kalabilenler ise vatanlarından uzakta esaret altında yaşamaya mahkûm edilmişlerdir. Ahıska Türklerinin sürgün edildikleri gerçeği yıllarca dünya kamuoyundan saklanmıştır. Yaklaşık 25 yıl saklanan sürgün nedeniyle, İkinci Dünya Savaşı sonrası haritalarında dahi, Ahıska Türklerinin sürgünden önce yaşadıkları bölgeler hala Türklerin meskûn yerleri olarak gösterilmiştir.

SSCB'nin dağılmasının ardından, Ahıska Türkleri'nin anavatanlarına dönebilmeleri için Gürcistan'ın tavrında, en azından söylem bağlamında bir yumuşama görölmüne ve uluslararası anlaşmalarda Ahıska Türklerinin sorunlarının çözümlenmesine ilişkin taahhütlerde bulunulmasına karşın, geçen sürede ekonomik ve siyasi gerekçeler ileri sürölerek sorun süröncemede bırakılmıştır. Bu doğrultuda Ahıska Türkleri, bir anlamda sudan sebeplerle halen topraklarına geri dönebilmiş değillerdir.

Resmi kayıtlara göre, 1944 yılında sürgün edilen Ahıska Türklerinin yaklaşık % 32'sine denk gelen 30.000 Ahıskalı Kazakistan'a yerleştirilmiştir (Uravelli, 1994, s. 8-11). Günümüz iti-

barıyla de Kazakistan, en fazla Ahıska Türkü'nü barındıran ülke olarak kabul edilmektedir (Bilge, 2011: 3-6). Bununla birlikte Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin sayısı, kendilerine serbest dolaşım hakkı verilmesi ve bir kısım Ahıskalı'nın Azerbaycan tarafından kabul edilmesi ile birlikte azalmış durumdadır (Balım ve Aydıngün, 2003).

Ahıska Bölgesi'nin dil, kültür ve sosyal yaşam çerçevesinde; tarihsel süreç içerisinde Gürcülerle ilişki içerisinde bulunulmasının, yaklaşık 100 yıllık Çarlık Rusya'sı egemenliğinin ve sürgün öncesinde ve sonrasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Dönemi'nde Ruslarla kurulan ilişkilerin etkilerini taşıdığı görülmektedir. Bu durum bölge ağzında Gürcüce ve Rusça kelimelerin de yer almasına neden olmuştur (Ersöz, 2013).

2. Günümüzde Ahıska Türkleri

Ahıska Türklerinin günümüzde dünya genelindeki sayısının 300 bin ile 500 bin arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu doğrultuda Ahıska Türkleri yoğun olarak Kazakistan'da, Rusya Federasyonu'nda, Azerbaycan'da, Türkiye'de, Kırgızistan'da, Özbekistan'da ve Ukrayna'da yaşamaktadırlar. Bununla birlikte son dönemde, Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) de önemli sayıda Ahıska Türkü'nün geç ettiği belirtilmektedir.

Günümüzde Ahıska Türklerinin yaşadıkları bölgeler aşağıda verildiği gibi değerlendirilebilmektedir;

a. Türkiye. Türkiye, 02.07.1992 Tarih ve 3835 Sayılı Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun ile bir kısım Ahıska Türkü'nün Türkiye'ye gelmesini sağlamıştır. 3835 Sayılı Kanun ile Türkiye'ye gelen Ahıska Türkleri Iğdır ve Ardahan İlleri'ne yerleştirilmiş olmasına karşın, zaman içerisinde yaşanan diğer göçlerle birlikte hem Türkiye'de iskân ettirilen hem de diğer bölgelerde yaşayan Ahıska Türkü sayısı da hızla artmıştır (Aydıngün vd. 2006).

Türkiye'de yaşayan Ahıska Türklerinin sayısının yaklaşık 100 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfusun da büyük kısmı Bursa ve İstanbul başta olmak üzere Antalya, İzmir, Ankara ve Samsun gibi büyükşehirlerde yaşamaktadırlar. Türkiye'de yaşayan Ahıska Türklerinin büyük bir kısmı Türk vatandaşlığını almışlardır. Vatandaşlık alamayanların da oturma izni, çalışma izni verilmesi adına çalışmalar yapılmaktadır.

b. Kazakistan. Resmi kayıtlara göre, 1944 yılında topraklarından sürgün edilen Ahıska Türkleri'nin % 32'sine karşılık gelen yaklaşık 30 bini Kazakistan'da yaşamaya başlamıştır. Bu bağlamda Kazakistan, günümüzde de Ahıska Türklerini en fazla barındıran ülke olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte Ahıska Türklerine serbest dolaşım hakkı verilmesi ve Ahıska Türklerinin bu doğrultuda Azerbaycan tarafından kabul edilmesi ile birlikte, Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin sayısının azaldığı belirtilmektedir (Seferov vd. 2008).

1989 Fergana Olaylarından sonra Özbekistan'dan göç ettirilen Ahıska Türklerinin yaklaşık 20 bini de Kazakistan'a gelmek zorunda kalmasıyla birlikte, Ahıska Türklerinin nüfusu artmaya başlamıştır. Günümüzde de Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin sayısının yaklaşık 250 bin civarında olduğu düşünülmektedir. Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin, büyük kıs-

mı ülkenin güney eyaletlerinde Türkistan, Canbul, Çimkent, Kızılorda, Taraz, Almatı, Talgar, Isık ve Kasgelen şehirlerinde yaşamaktadırlar.

c. Rusya Federasyonu. Günümüz itibariyle Rusya Federasyonu'nda yaşayan Ahıska Türklerinin sayısının yaklaşık 100 bin civarında olduğu belirtilmektedir. Rusya Federasyonu'nda yaklaşık 30 idari yerleşim birimine dağılmış olarak yaşayan Ahıska Türkleri, özellikle Krasnodar ve Rostov Bölgeleri'nde yoğunlaşmışlardır. Rusya Federasyonu'nda Ahıska Türklerinin en fazla yaşadıkları şehirler ise; Krasnodar, Stavropol, Rostov, Nalçık, Belgorad, Tula, Kursk, Smolensk ve Moskova olarak belirlenmiştir (Ahıska Türkleri, 2016).

Fakat Krasnodar Bölgesi'nde yaşayan ve özellikle de Fergana Olayları'ndan sonra Rusya'ya göçmüş olan Ahıska Türkleri Rusya vatandaşlığına kabul edilmemiş ve kimliksiz olarak yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu bölgede yaşayan Ahıska Türkleri, devletin ve halkın baskı ve tacizlerine maruz kalmışlar ve yaşamlarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Fakat ABD'nin devreye girmesi ile birlikte, bölgede yaşayan Ahıska Türklerinin büyük bir kısmı ABD'ye göç etmek zorunda kalmışlardır.

ç. Azerbaycan. Günümüz itibariyle Azerbaycan'da yaşayan Ahıska Türklerinin sayısının yaklaşık 130 bin civarında olduğu belirtilmektedir. 1956 yılında SSCB Dönemi'nde çıkartılan ve seyahat ve iskân serbestisini içeren kararnameye istinaden, 1956 – 1958 yılları arasını kapsayan dönemde Ahıska Türklerinin bir kısmı Azerbaycan'a göç ettirilmiş ve özellikle de Mugan Bölgesi'nde, Ahıska'da kullanılan köy isimleri ile yeni yerleşim birimleri kurulmuştur (Ahıska Türkleri, 2016).

1970'li yıllara kadar Ahıska Türklerinin yaklaşık 30 bini Azerbaycan'a yerleşmiş ve bunların büyük bir bölümü de Azerbaycan vatandaşlığı almıştır. Bu nedenle de Azerbaycan'da yaşayan Ahıska Türklerinin bir kısmı bugün itibariyle Azerbaycan Türkü olarak değerlendirilmektedir (Önal, 2014). Fergana olaylarının ardından da Azerbaycan'a, yaklaşık 48 bin civarında Ahıska Türkü geldiği belirtilmektedir (Hacılı, 1992). Ancak bunların da büyük bir kısmı bugün itibariyle Azerbaycan vatandaşlığı aldığından, Azerbaycan'da yaşayan Ahıska Türklerinin toplam sayısının tam olarak bilinemediği ifade edilmektedir (Seferov, 2005, s.395).

Azerbaycan'da yaşayan Ahıska Türkleri daha çok Arran Bölgesi'ndeki Saatlı, Sabirabad ve Salyan İdari Bölgeleri'ne yerleştirilmiştir (Modebadze, 2009: 113-128). Günümüz itibariyle de Azerbaycan'daki Ahıska Türklerinin büyük oranda Bakü, Gence, Haçmaz, Deveçi, Oğuz, Gebele, İsmayılı, Ğamahu ve Beylegan gibi yerleşim birimlerinde yaşadıkları belirtilmektedir (Aydingün vd.a, 2006).

d. Kırgızistan. 1944 yılındaki sürgünde, Ahıska Türklerinin % 11'ine denk gelen yaklaşık 12 bini Kırgızistan'a yerleşmiştir. Fergana Olayları'ndan sonra da Kırgızistan'a, yaklaşık 12 bin Ahıska Türkü daha göç etmiş ve bu doğrultuda Kırgızistan'da yaşayan Ahıska Türkü sayısı yaklaşık 45 bine ulaşmıştır. Günümüz itibariyle de Kırgızistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin sayısının yaklaşık 55 bin olduğu ifade edilmektedir. Kırgızistan'da yaşayan Ahıska Türkleri büyük oranda, Bişkek çevresi ile Oş ve Celalabad şehirlerinde yaşamaktadır (Ahıska Türkleri, 2016).

e. Özbekistan. 1944 yılında yaşanan sürgünde, Ahıska Türklerinin yarısından fazlasına denk gelen % 57'si ve bu doğrultuda yaklaşık 55 bini Özbekistan'a yerleşmiştir. Bu dönemde Özbekistan'da Ahıska Türkleri, büyük oranda Fergana ve Taşkent'te başta olmak üzere Namangan, Andican, Sırderya, Buhara ve Semerkant gibi şehirlerde ve çevrelerinde iskân edilmiştir (Aydingün, 2001). 1956 yılında iskân ve seyahat serbestisinin çıkması ile birlikte de, Özbekistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin büyük bir bölümü, vatanlarına dönmek umuduyla Azerbaycan'a ve Rusya'nın Kafkasya Bölgesi'nde yer alan özerk cumhuriyetlere göç etmişlerdir (Seferov, 2005, s.409).

1989 Fergana Olayları'na kadar Özbekistan'da yaşayan Ahıska Türkleri'nin nüfusu yaklaşık 150 bine ulaşmış ve bu doğrultuda Özbekistan, en fazla Ahıska Türkü'nü barındıran ülke olma niteliği kazanmıştır. Ancak Fergana Olayları'nın ardından Özbekistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin sayısı yaklaşık 25 bine kadar düşmüştür ve bu nüfusun büyük bir bölümü de Taşkent ve çevresinde yaşamaktadır (Seferov vd. 2008).

f. Ukrayna. Ahıska Türkleri Ukrayna'ya Fergana Olayları'ndan sonra göç etmişlerdir. Günümüz itibariyle de Ukrayna'da yaşayan Ahıska Türklerinin sayısının yaklaşık 15 bin civarında olduğu belirtilmektedir. Ülkedeki Ahıska Türkleri ise büyük oranda Kırım'da ve Donetsk, Har-kov ve Kreskon şehirleri ile çevrelerinde yaşamaktadırlar. Ukrayna, 1991 yılında ülkesinde yaşayan tüm Ahıska Türklerine vatandaşlık hakkı tanımıştır (Ahıska Türkleri, 2016).

g. ABD. Rusya Federasyonu içerisinde yer alan Krasnodar Bölgesi'nde yaşayan ve vatandaşlığa alınmayarak her türlü haktan mahrum bırakılarak zor şartlar altında yaşamlarını devam ettiren Ahıska Türkleri, 2004 yılından itibaren ABD tarafından kabul edilmeye başlanmıştır (Ataöv, 2007, s. 22). Günümüz itibariyle de ABD'ye yaşayan Ahıska Türklerinin sayısının yaklaşık 15 bini bulunduğu belirtilmektedir (Ahıska Türkleri, 2016).

ABD'de yaşayan Ahıska Türkleri, 33 eyalete ve Columbia Bölgesi'ne yerleştirilmiştir (Kütükçü, 2005). Bununla birlikte ABD'de kendilerine bir yaşam kuran Ahıska Türkleri, belirli bir bölgede toplanma çabalarının bir neticesi olarak Pennsylvania, Washington, Illionois ve Kentucky'e göç etmeye başlamışlardır (Aydingün vd. 2006).

3. Kazakistan'a Sürülen Ahıskalılar

Ahıska Türklerinin sürgün edilmeleri kış aylarına denk geldiğinden, birçok insan soğuktan ve hastalıktan yaşamını yitirmiştir. Tam olarak bilinmemekle birlikte, sürgün yolculuğunun yaklaşık 45 gün sürdüğü ve bu nedenle de insanların ölümlerini dahi defnedemedikleri belirtilmektedir. Bununla birlikte Ahıska Türklerinin hayvan vagonlarına aile üyeleri ile birlikte bindirilmemeleri de, birçok ailenin dağılmasına ve sürgün yıllarının ardından dahi birbirlerine kavuşamamalarına neden olmuştur.

Aynı şekilde 40 binden fazla Ahıska Türkü'nün İkinci Dünya Savaşı'nda Alman Cephesi'ne gönderilmesi doğrultusunda da savaşa giden birçok kişi ölmüş, sağ kalanlardan evlerine dönebilenler ise yakınlarından hiçbir iz bulamamışlardır. Tüm bu olumsuzluklara karşın Ahıska Türkleri sürgün edildikleri yerlere kolayca uyum sağlayabilmişlerdir.

Bu dönemde Kazakistan'a sürülen Ahıska Türkleri de, zaman içerisinde Kazakistan'ı yeni vatan olarak kabul etmeye başlamışlardır (Aydingün, 2002). Günümüz itibariyle de Kazakistan'a yerleşen Ahıska Türklerinin; mevcut Kazak toplumu ile ileri düzeyde kaynaştıkları, ekonomik açıdan iyi bir yaşam düzeyine sahip oldukları ve bu ülkeyi ata yurtları olarak gördükleri söylenebilir (Zeyrek, 2006).

Kazakistan'da bugün itibariyle; Almatı'da yaklaşık 70 bin, Çimkent'te yaklaşık 70 bin, Cambul'da yaklaşık 30 bin ve geri kalanı da Kazakistan'ın diğer şehirlerinde olmak üzere toplam 250 bin Ahıska Türkü'nün yaşadığı görülmektedir. Söz konusu edilen bu nüfus kapsamında Ahıska Türkleri; yaşam standartları, gelir düzeyleri, eğitim olanaklarından yararlanabilme durumları, anadillerini kullanabilmeleri ve kültürlerini özgürce yaşayabilmeleri bağlamında Kazakistan'ı yeni vatanları olarak görmektedirler (Aydingün vd. 2014).

"Ahıska Türkleri Kazakistan'da, kültürlerini yaşatabilecekleri bir kültür merkezine ve dillerini kullanabildikleri gazetelere sahiptirler. "Ahıska Türk Milli Merkezi" adını taşıyan kültür merkezi, Ahıska Türklerinin kültürlerini koruyabilmelerine, yaşatabilmelerine ve Ahıska halkının eğitim seviyesini yükseltebilmelerine yönelik olarak, 1991 yılı Şubat ayı itibariyle Almatı'da kurulmuştur. Kazakça, Türkçe ve Rusça olarak yayımlanan "Ahıska Gazetesi" de, Ahıska Türk Milli Merkezi'nin resmi yayın organı olma niteliğine sahiptir (Ahıska Gazetesi, 2016a).

Ahıska Gazetesi'nin Baş Editörü, Rövsen Mehmedoğlu, Merkezin diğer bir başarısı da Ahıskalıların sesi soluğu olan onların haklarını savunan bir gazeteye sahip olmalarıdır. Dil olarak Türkçe, Kazakça, Azerice ve Rusça olarak yayımlanan "Ahıska Gazetesi" de, Ahıska Türk Milli Merkezi'nin resmi yayın organı niteliğindedir. Gazetemiz 19 Ekim 2000 tarihinde yayın hayatına başladı. İlk zamanlarda aylık olarak çıkıyordu. 2006 tarihinden itibaren ise ayda iki defa çıkmaya başladı. 2007 tarihinde ise haftalık yayını sürdürdü. Sonra günlük çıkarmaya başladık. Kazakistan'da yüze yakın millet yaşamaktadır. Kazakistan'da 33 tane milli gazete çıkmaktadır. Bizim gazete Kazakistan Halk Toplulukları Birliği tarafından en iyi milli gazete olarak seçildi. Yayın politikamız ve yayın kalitemizi diğer milli gazetelerde kabul ettiler. Üç ayda bir Türk Birliği Dergisini yayınlıyoruz. Bu dergide de halkımızın sorunlarını ve geleceğini masaya yatırıyoruz. (Memmedoğlu, Rövsen.16 Mayıs 2017, Ahıska Gazetesi, Almatı).

Ahıska Türk Milli Merkezi ve Dünya Ahıska Türkleri Birliği (DATÜB) Başkanı Ziyaetdin İsmihanoğlu Kassanov da; Kazakistan'daki Ahıskalıları Kazakistan Haklar Asamblesi'nde temsil etmesi, tanınmış ve saygın bir işadamı olması, bir dönem Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in yardımcılığını yapması ve Ahıska Türklerinin Kazakistan'da yıllar içerisinde elde ettikleri kazanımları ortaya koyması açısından önemli bir isim olarak değerlendirilmektedir (Türk ve Yılmaz, 2014, s.66).

Çimkent Ahıska Türkleri Derneği Başkanı Latif Şen, kendisi ile yapılan mülakatta "Kazakistan'da yaşayan Ahıskalıların Gürcistan'a yönelik olası toplu göçe bakışları nasıldır? Bu konuda resmi dernek yetkilileri ile sokaktaki Ahıskalı vatandaş arasında fikir ayrılığı olduğu konuşulmaktadır. Bunun nedenleri olarak da, Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin Kazakistan'a daha fazla bağlı oldukları ya da ekonomik durumlarının daha iyi olduğu sonucunu çıkarabilir miyiz?" şeklinde yönetilen soruya aşağıda yer aldığı şekilde cevap vermiştir" (Yılmaz, 2016);

“Nursultan Nazarbayev uzağı gören bir siyasetçi olduğundan, ülkesinde yaşayan diğer milletlere ve onların kültürlerine sahip çıkmıştır. Bundan dolayı Kazakistan'da, Özbekistan'da yaşananlara benzer olaylar (Fergana Olayları) yaşanmamıştır. Kazakistan'da kimseye ayrımcılık yapılmadığı ve herkesin farklılıkları dikkate alındığı için, bu ülkede yaşayan insanların yaşadıkları ülkeye karşı duydukları bağlılık daha da güçlenmiştir.

Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin siyasi, ekonomik ve kültürel durumları, diğer ülkelerde yaşayan soydaşları ile kıyaslandığında çok daha iyidir. Bundan dolayı Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türkleri, Gürcistan'a ya da başka bir yere gitmeyi düşünmezler. (...) On yıllardan bu yana bu ülkede yaşıyoruz. Gürcistan'a gittik diyelim. Orada ne yapacağız? Bu nedenle de Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin Gürcistan'a toplu olarak geri döneceklerini düşünmemekteyim.”

Ahıska Gazetesi'nin Baş Editörü Röşen Mehmedoğlu da, Çimkent Ahıska Türkleri Derneği Başkanı Latif Şen'e yöneltilen aynı sorulara aşağıda yer aldığı şekilde cevap vermiştir (Yılmaz, 2016);

“Rusya, Azerbaycan ve Kırgızistan gibi ülkelerde yaşayan soydaşlarımız arasında Ahıska Bölgesi'ne dönme eğilimleri daha canlıdır. Ancak Kazakistan'da yaşayan Ahıskalılar, mevcut Kazak toplumu ile kaynaştıklarından ve bu ülkeyi ata yurtları olarak gördüklerinden Gürcistan'a geri dönmek istememektedirler. Bu nedenle de Kazakistan'da yaşayan soydaşlarımızın Ahıska'ya geri döneceğini düşünmemekteyim. (...)

Ancak biz gitmesek de, atalarımızdan gasp edilen toprakların ve evlerin bize geri verilmesini talep ediyoruz. Çünkü atalarımız bütün mal varlıklarını arkalarında bırakarak bu topraklara zorla göç ettirilmişlerdir. Kısacası, Tiflis'ten tazminat talep ediyoruz.”

Ahıska Türk Milli Merkezi ve Dünya Ahıska Türkleri Birliği (DATÜB) Başkanı Ziyaetdin İsmihanoğlu Kassanov da kendisi ile yapılan mülakatta, “Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türklerine karşı Kazakların bakışı ve algıları nasıldır?” sorusunu aşağıda verildiği şekilde cevaplandırmıştır (Türk vd. 2014);

Açık söylemek gerekirse, Kazakistan bağımsız olmadan önce eğitimde ve iş hayatında Ahıskalılar için çok ciddi engeller ve problemler vardı. Bağımsızlık sonrası ise birçok şey değişti. Örneğin, şahsıma bakın. Ben burada büyük bir iş adamıyım. Daha önüme bir Kazak gelip de, “Sen bunu nasıl yaptın?” demedi. Açıkçası eğer Kazaklar beni sıkıştırmış olsalardı ya da baskı uygulasalardı, ben bu seviyelere gelemezdim.

Nazarbayev başta olmak üzere herkesin desteğini gördüm. Örneğin; bana iki kere milletvekili olma teklifi geldi, ama ben ikisini de kabul etmedim. Özellikle rahmetli Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın buraya ilk gelişimden sonra, bizim buradaki varlığımız daha da hissedildi. Nazarbayev bize her zaman destek verdi ve sahip çıktı. (...)

Kazakistan sadece Kazakların değil, bizim ve tüm Türklerin de ata yurdu olduğunu o zamanlarda bile dillendirdi. Özellikle Kazaklar buna çok şaşırды. “Nasıl olur da, Kazakistan tüm Türklerin ata yurdu olur?” dediler. Çünkü Sovyet politikaları nedeniyle Kazaklar tarihleri-

ne uzak kalmışlardı. İşte özellikle Kazakların tarihlerini bağımsızlıktan sonra daha iyi öğrenmeye başlamaları ile bize olan bakış açıları da yavaş yavaş değişmeye başladı.

Kazaklar şimdilerde ne diyorlar biliyor musunuz? 'Bize Türkler içerisinde en yakın topluluk Ahıska Türkleridir' diyorlar. O yüzden baskı ve sıkıntı görmüyoruz. Tabi ufak tefek problemler her zaman olabiliyor. Kazak yetkililer bizlere her konuda yardımcı oluyorlar. Kısacası milletimizin burada önü açık, her şey bizim elimizde. Biz, Allah'a şükür Kazakistan gibi harika bir ülkenin vatandaşlarıyız ve burada yaşıyoruz. Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türklerine, kendilerini yetiştirerek bu ülkede kalmalarını ve geleceklerini 'ata vatanımızda' kurmalarını, fırsatını bulduğum her ortamda tavsiye ediyorum."

Bu belirlemeler doğrultusunda görülmektedir ki; Ahıska Türklerinin kendi vatanları olan Ahıska'ya dönüşleri ile ilgili atılmış birçok adım bulunmakla birlikte, Kazakistan'a yerleştirilen Ahıska Türklerinin zamanla bu ülkeye adapte olmaları söz konusu olabilmektedir. Zira Ahıska Türkleri Kazak toplumu ile kaynaşabilmiş, kendi dil ve kültürlerini özgürce yaşayabilmiş, ekonomik durumlarını iyileştirebilmiştir.

Özellikle de Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in kapsayıcı ve ayırım gözetmeyen birleştirici politikaları sayesinde Kazakistan'ı yeni vatanları olarak görebilmiştir. Bu doğrultuda Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin geleceği; hem kalbi hem de aklı ile hareket edebilen yüksek ahlaklı, çabalayan, yaşadığı devrin gerisinde kalmayan, vatansever ve diğer milletlere hoşgörülü yaklaşabilme erdemine sahip ve adalet duygusu ile yetişen yeni nesiller sayesinde garanti altına alınmaktadır.

4. Kazakistan'daki Ahıska Türklerinin Dil Tercihleri ve Kimliklerine Etkileri

Stalin Yönetimi Dönemi'nde ulus olarak kabul edilmeyen Kırım Türklerinin, Batum Türklerinin ve Ahıska Türklerinin yurtlarından sürgüne gönderilmeleri ile bu etnik kimliklerin, ulus kabul edilen kimlikler içerisinde eriyip kaybolmalarının sağlanması amaçlanmaktaydı. Bu nedenle de sürgüne gönderilen Çeçenlere, Kırım Türklerine, Batum Türkleri 'ne ve Ahıska Türklerine, gittikleri ülkelerde ve bölgelerde devlet tarafından belirli bir toprak parçası ya da kimlik verilmemiştir.

Bilinçli olarak sürgüne gönderilen halkların kimlikleri ile ilgili savunulan tez bugün bile hala tartışılmaktadır. Çünkü ilgili devletler sürgünün amacını bugün dahi kabul etmemektedirler. Bugüne kadar süren tarihi süreç içerisinde ise, bunu savuna birçok aydın ve vatansever kişiler çeşitli cezalara maruz bırakılmışlardır. Neticesinde bu işkenceler dahi, belirtilen amacın ne denli doğru olduğunun ortaya konulması açısından önem taşımaktadır.

1935 – 1936 yılları arasında da Ahıska halkının kullandığı ve okullarda öğretilen yazı değiştirilmiş ve Ahıska halkı önce Arap, ardından Latin ve son olarak da Kiril Alfabetini kullanmaya zorlanmışlardır. 1940 yılında da Ahıska halkının resmi dili Azerice 'den Gürcüce 'ye çevrilmiştir (Çalışkan, 2012).

Ancak her türlü baskıya karşın sürgüne gönderilen diğer tüm Kafkas toplulukları gibi Ahıska Türkleri de, milli kimliklerinin mücadelesini vermişlerdir ve vermeye de devam etmek-

tedirler (Kolukırık, 2011: 167-190). Bu kapsamda 1998 yılında "Akhıska" başlığı ile bir yazı yayımlanmış olan Moskow Times Gazetesi, konu ile ilgili aşağıdaki ifadelerle yer vermiştir (Birsell, 2006); "Ahıskalı Türkler, 19. yüzyıl Türkçesi ile modern Rusça karışımı değişik bir dil kullanmaktadırlar; uzun ve mutsuz bir tarihin dilini... 'Ekmek' ve 'hayat' gibi eski kavramlar için Türkçe kelimeler, 'uçak' ve 'buzdolabı' gibi yeni kavramlar içinse Rusça kelimeler kullanmaktadırlar."

Günümüz itibariyle eski SSCB ülkelerinde dağınık halde yaşayan Ahıska Türkleri, kendi kimliklerini bir alt kimlik olarak korumayı başarmışlardır. Neticesinde 1930'lu yıllardan itibaren Türk okullarının kapatılması ile birlikte, Gürcüce ya da Rusça bilmeyen birçok Ahıskalı Türk Gürcistan'daki okullarını bırakmak zorunda kalmışlardır. Ancak yine de, sürüldükleri ülkelerde ya Rusça ya da yerel dilde eğitim yapan okullar arasında seçim yapmak durumunda bırakılmışlardır.

Bu süreçte birçok aile, Rusça bilmenin daha iyi bir iş ve gelecek sağlayabileceği düşüncesiyle Rus okullarını tercih etmiştir (Gocayeva – Memmedova, 2009: 14). Bu noktada da Ahıska Türklerinin, bir dili konuşan toplulukların seçtikleri dil ile o dilin sunduğu ödül sistemlerinden de yararlanabildikleri anlayışından hareketle, sosyal ödüller için Ahıska Türkçesi'ni ve maddi ödüller için de Rusça'yı kullandıkları görülmektedir (Balım vd. 2003).

Ahıska Türkleri'nde, 70 yaş üzerinde bulunan bazı yaşlılar dışında Rusça bilmeyen kimsenin bulunmadığı belirtilmektedir. Daha genç kuşakta olanlardan ise, özellikle 1956 yılı sonrasında şehir merkezine yerleşen ve bir meslek sahibi olanların Rusça'yı çok iyi konuştukları ifade edilmektedir (Devrişeva, 2006). Bununla birlikte Ahıska Türklerinin büyük bir çoğunluğunun, hem buldukları ülkenin yerel dilini hem de Ahıska Türkçesi'ni bildikleri ve sosyal yaşamın her alanında yerine göre kullanabildikleri görülmektedir (Bayraktar, 2012).

Bu belirlemeler doğrultusunda görülmektedir ki, Ahıska Türkleri dillerini korumayarak kimliklerini de koruyabilme avantajı elde edebilmişlerdir. Ahıska Türkleri'nin dillerinin korunabilmesini sağlayan temel nedenler aşağıda verildiği gibi ifade edilebilmektedir;

- Çocukların anadilleri olan Ahıska Türkçesi'ni öğrenmeleri sağlanmıştır.
- Her aile üyesinin büyüklerle Ahıska Türkçesi ile konuşması gerektiği bilinci ile yetiştirilmesi, anadillerini önemsemeleri ve bu dil konuşmaya özen göstermeleri sağlanmıştır.
- Ahıska Türklerinin genel olarak kırsal bölgelerde ve tarıma dayalı yerleşik – dayanışmacı kapalı topluluklar halinde yaşamak doğrultusunda dillerini ve kimliklerini muhafaza etmeleri olası olabilmıştır.
- Ahıska Türklerinin bugün için yaşamlarını devam ettirdikleri Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde benzer dillerin konuşulması, Ahıska Türkçesi'nin muhafaza edilmesini sağlamıştır.

Ahıska Türkleri ve özellikle de yaşlı Ahıskalılar, evlerinde ve aile içinde kendi dillerini kullanmaya özen göstermektedirler (Aydingün, 2002/a). Konu ile ilgili araştırmalar doğrultusunda, "Dilinizi nasıl muhafaza ettiniz?" sorusuna Ahıska Türklerinin genel olarak ve gurur

dolu bir şekilde aynı cevabı verdikleri görülmektedir. Bu cevaplardan Hayrullah Seyfioğlu'na ait olanı aşağıda verildiği gibidir (Devrişeva, 2010);

“Kendi dilinizi nasıl saklayabildiniz? Balam, anadilini yitiren adam Müslüman olur mu? Eğer ki sen Türk balasınsın, gerek ki Türk dilini yitirmeyesin. Biz geldik Kazak'ın, Kazakça söylüyorum. Urus'ın, Urusça söylüyorum. Uygur'ın, Uygurca... Ama eve gelince Türkçe söylüyorum.”

Nida Dede aynı kapsamda şu cevabı vermektedir (Devrişeva, 2010);

“Biz burada her dilde konuşuruz. İlk geldiğimizde bilmiyorduk. Ama sonra Kazakça da söylüyorduk, kendi dilimizi de söylüyorduk. Urusça da öğrendik. Kazakistan'da her millet var ki, hepsini öğrendik. Bizim millet bizim dili yitirmedi, Kazakçayı da temiz öğrendik. Şimdi her çocuk Rusça da söylüyor, Kazakça da söylüyor.”

Bekir Dede de konu ile ilgili olarak şunları ekliyor (Devrişeva, 2010);

“Kendi dilimizin saklanması, evde çel – çocuğın hep kendi dilimizi söylüyorduk. Onlar da öğrendi.”

“Konu ile ilgili araştırmalar doğrultusunda da, Ahıska Türklerinin yaklaşık % 91'inin Ahıska Türkçesi'ni anadil olarak benimsedikleri belirlenmiştir. Rusça'yı anadil olarak kabul eden Ahıska Türklerinin oranı % 2 ve diğer dilleri ya da yerel dilleri anadil olarak kabul eden Ahıska Türklerinin oranı ise % 7 olarak bulgulanmıştır” (Bayraktar, 2012).

Kazakistan yaşayan Ahıska Türkleri'nin büyük çoğunluğu, yaşadıkları bölgelerdeki halkların dilleri bilmekteler. Bununla birlikte, hem aileleriyle hem de komşuları ile de onların ana dillerinde konuşabilmektedirler. Bundan dolayı Ahıska Türkleri, Rusça ve Kazakça dillerini konuştukları kamu alanları ile Ahıska Türkçesi konuştukları özel alanları dediğimiz evleri ile arasında ayırım yapmaya özen göstermektedirler.

5. SONUÇ

Sonuç olarak Ahıska Türkçesi'nin yaşayabilmesi ve yaşatılabilmesi için söz konusu edilen tüm bu etmenlerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Zira bu etmenlerin göz önünde bulundurulması, Ahıska Türkçesi'nin tehlike yaşamaya riskini azaltmış olacaktır. Bu temelde de Ahıska Türkçesi'ni konuşan halkın siyasi ve sosyal açıdan, baskın toplum içerisindeki prestijlerini yükseltmeye çok daha fazla önem vermeleri gerekmektedir. Aynı şekilde Ahıska Türkçesi ile yazabiliyor olmanın ve eğitim sistemi içerisinde bu dilin konumunun güçlendirilmesi adına hareket edilmelidir.

Ahıska Türkçesi'nin yaşatılabilmesi ve korunabilmesi için; içerisinde yer alan toplumlarda bu dilde yayınlar yapılmalı, televizyon veya radyo programları hazırlanmalı, gazete ve dergiler aracılığıyla dilin karşı karşıya kaldığı sorunlar anlatılmalı, yazı dili oluşturulmalı ve bulunan coğrafyalarda anadilde eğitim talepleri gündeme getirilmelidir.

Ailenin de her şeye karşın bir dili koruyabilecek en önemli kurum olduğu gerçeğinden hareketle; her ailede Ahıska Türkçesi konuşulmasına özen gösterilmeli, çocuklar anadilleri öğ-

retilmeli, bu dilde şiirler, romanlar, hikâyeler yazılmalı ve Ahıska Türkçesi'nin kendi edebiyatını oluşturması sağlanmalıdır. Aynı şekilde Ahıska Türkçesi'nin masallar, hikâyeler, atasözleri vb. gibi, bir dilin en önemli edebi değerleri olan metinler aracılığı ile aktarılmasını sağlamak amacıyla derlemeler yapılmalı ve bunların yeni kuşaklara kazandırılmasına özen gösterilmelidir.

Belirtilen bu durumlar, Ahıska Türkleri'nin Türk toplulukları içerisinde herhangi bir siyasi statüye sahip olmadan yaşamalarına neden olmaktadır. Bu nedenle de Ahıska Türkleri, dillerini sadece ev içi dil olarak ve resmi destek ve statüden yoksun biçimde kullanabilmektedirler. Yaşanılan coğrafyalardaki akraba olan ya da olmayan baskın dillerle zorunlu olarak temas içerisinde bulunulması da, Ahıska Türkçesi'nin bu dillerden belirli ölçüde etkilenmesini beraberinde getirmiştir.

Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin, diğer birçok nedenle birlikte dil politikaları bağlamında da, 24 Mayıs 2010 tarihi itibarıyla "Dünya Ahıska Türkleri Birliği (DEHAB)" adı altında örgütlendikleri görülmektedir. Bu doğrultuda, Nursultan Nazarbayev'in Ahıska Türklerinin Kazakistan'da dernekleşmelerine izin vermesinin ardından, sadece Kazakistan'da değil, dünya genelinde yaşayan tüm Ahıska Türklerinin bir çatı altında toplanması amaçlanmıştır. Bunun üzerine de, bugün itibarıyla 52 delegesi bulunan DATÜB kurulmuştur.

Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türkleri, dillerini, kültürlerini, gelenek ve göreneklerini tamamıyla koruyabilmişlerdir. Ahıska Türklerinin, sürgün edildikleri SSCB ülkelerinde, komünist rejimin siyasi varlığına karşın etnik kimliklerini ve dile ilişkin kimliklerini koruyabildikleri görülmektedir. Bu doğrultuda Ahıska Türkleri, kendilerine tanınan yetersiz siyasi ve sosyal olanaklara karşın, içerisinde yer aldıkları toplumu kendilerine göre şekillendirmeyi başarmışlardır. Yani milliyet ve etnik kimlik tanımlarının dile dayandırıldığı SSCB gibi bir toplumda dahi, Ahıska Türklerinin kimliklerini ve dillerini korumaları doğrultusunda varyetlerini de devam ettirmeleri mümkün olabilmıştır.

KAYNAKLAR

- Memmedoğlu, Rövsen. (Memmedoğlu, Rövsen. 1966. Gürcistan-Lagodehi ilçesi), Ahıska Gazetesi'nin Baş Editörü 16 Mayıs 2017 tarihinde Almatı'da yapılan röportaj.
- Ahıska Gazetesi. (2016, 15.09). Ahıska Gazetesi Resmi İnternet Sitesi, <http://www.ahiska-gazeta.com/tr/pages/22.html>.
- "Ahıska Türkleri". (2016, 15.04). Dünya Ahıska Türkleri Birliği (DATÜB) Resmi İnternet Sitesi, <http://www.datub.eu/>.
- Ataöv, T. (2007). "Ahıska Türkleri: Kendine Özgü Durumları". Ankara: Bizim Ahıska Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 7.
- Aydingün, A. (2001). Rethinking Ethnic Identity Formation, The Case of the Ahıska (Meskhetian) Turks in Turkey and Kazakhstan, Middle East Technical University Unpublished Ph.D Dissertation, Ankara.

- Aydınğün, A. (2002). "Ahıska (Meskhetian) Turks: Source of Conflict in the Caucasus?". The International Journal of Human Rights, Volume: 6, Number: 2, pp.
- Aydınğün, A. (2002/a.) "Kültürünü Koruyan Bir Halk: Ahıska Türkleri". VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Genel Konular Seksiyon Bildirileri Kitabı. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aydınğün, A. ve Aydınğün, (2014). İ. Ahıska Türkleri – Ulusötesi Bir Topluluk ve Ulusötesi Aileler. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Aydınğün, Ayşegül. vd. (2006). Meskhetian Turks – An Introduction to their History, Culture and Resettlement Experiences, Editor: Ranard, D. A., Published by the Center of Applied Linguistics, Washington. Culture Profile No. 20,
- Babatürk, L. (2008). Almatı Bölgesinde Yaşayan Ahıska Türklerinin Ağzı, Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek.
- Balım, Ç. ve Aydınğün, A. (2003). "Dil ve Grup Kimliği: Ahıska Türkleri", Günümüz Dilbilim Çalışmaları, İstanbul: Multilingual Yayınevi.
- Bayraktar, R. (1999). Ahıska (21. Yüzyılda İnsanlık Dramı), İhlâs Matbaacılık, İstanbul.
- Bayraktar, R. (2012). "Sovyetlerin Kurulum Sürecinde Stalin'in Sürgün Kararları: Stalinizm – Gulag – Reperssiya – Ukaz", Türk Yurdu Dergisi, Mart Dönemi, Cilt: 33, Sayı: 307, s. 230 – 238.
- Bilge, N. (2011). "Conflict and Cultural Identity: Meskhetian Turks", 24rd Annual International Association of Conflict Management Conference Istanbul – Turkey, July, pp. 3 – 6.
- Birsel, H. (2006). Eski Dünyanın Karanlık Yüzü – Orta Asya Jeopolitiği, IQ Kültür – Sanat Yayınları, İstanbul.
- Buntürk, S. (2005). 20. Yüzyılda Ahıska Türkleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Çalışkan, İ. (2012). "20. Asırda Asya'da Din Politikaları: Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği Hâkimiyetinde Belirleyenler ve Belirlenenler", Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya, Editör: Kafkasyalı, M. S., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk – Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara – Türkistan.
- "DATÜB Kurumsal". (2016). DATÜB Resmi İnternet Sitesi, [ttp://www.datub.eu/kurumsal.html](http://www.datub.eu/kurumsal.html), Erişim: 20.09.2016.
- Demiray, E. (2012). "Anavatanlarından Sekiz Ülkeye Dağıtılmış Bir Halk: Ahıska Türkleri", Turkish Studies, Cilt: 7, Sayı: 3, s. 877 – 885.
- Devrişeva, F. (2006). Ahıska Türkleri (Sözlü Bağlamında), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Devrişeva, H. (2010). Kazakistan'da Ahıska Türklerinin Sosyal – Kültürel Yapılarındaki Değişmeler, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Ersöz, S. (2013). Türkiye Ahıskalıları Ağzı, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Gocayeva – Memmedova, G. (2009). “Yüz Yıl Önce Ahıska'da Okullar”, Bizim Ahıska (Üç Aylık Kültür Dergisi), Bahar Dönemi, Sayı:14, Yıl: 5, s. 14 – 17.
- Gonquest, R. (1987). “Kayıp Bir Halk: Rusya Mesketyaları”, Çeviren: Özbilen, E., Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 50, s. 183 – 188.
- Gökbel, A. (2000). Kıpçak Türkleri, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Günay, N. (2012). “Osmanlı'nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu'ya Göç ve İskânı”, Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 61, s. 121 – 142.
- Hacılı, A. (1992). Geribem Bu Vetende (Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyeti), Gençlik Yayınevi, Bakü.
- Kolukırık, S. (2011). “Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç: ABD'deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma”, Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 59, Güz Dönemi, s. 167 – 190.
- Modebadze, V. (2009). “Historical Background of Meskhetian Turks' Problem and Major Obstacles to the Repatriation Process”, IBSU Scientific Journal, Volume: 1, Number: 3, pp. 113 – 128.
- Önal, Ü. (2014). Ahıska'dan Sürgün Hatıraları, Ankara: Matsa Basımevi.
- Rafatov, İ. (1996). Mesheti'ye ve Meshtiler (Meshetiye – i Meshi). Bişkek: İlim Yayınevi.
- Seferov, R. (2005). “Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 17, s. 395 – 409.
- Seferov, R. ve Akış, A. (2008). “Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türkleri'nin Yaşadıkları Coğrafyaya Genel Bir Bakış”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 24, Güz Dönemi, s. 393 – 411.
- Türk, F. ve Yılmaz, S. (2014). “Çimkent Ahıska Türkleri Derneği Başkanı Latif Şen ve Ahıska Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ruşen Mehmetoğlu ile Söyleşi”, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Ocak Dönemi, Cilt: 5, Sayı: 1, s. 66 – 79.
- Uravelli, O. (1994/a). “Sovyet Resmî Belgelerinde Ahıska Sürgünü”, Bizim Ahıska Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 16, s. 8 – 11.
- Veyselöglü, A. P. (1999). Ahıska Türkleri'nin Dramı. Ankara: Ocak Yayınları.

Yılmaz, S. (2016). "Büyük Sürgün Kafkasya: Yeni Vatan Kazakistan", EkoAvrasya: Avrasya Ekonomik İlişkiler Derneği Resmi İnternet Sitesi, <http://ekoavrasya.net/Duyuru.aspx?did=210&lang=TR>, Erişim: 15.09.2016.

Zeyrek, Y. (2001). Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri. Ankara: Pozitif Matbaacılık.

Zeyrek, Y. (2006). Ahıska Araştırmaları. Ankara: Kozan Ofset.

Zeyrek, Y. (2007). "Gürcistan'ın Sürgündeki Ahıska Türkleriyle İlgili Çıkardığı Kanun Üzerine Düşünceler", Bizim Ahıska Dergisi, Sonbahar Dönemi, Sayı: 8, Yıl: 3, s. 3 – 8.

02.07.1992 Tarih ve 3835 Sayılı Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun.